

Fiets/wandelroute Harderwijk in de tweede wereldoorlog

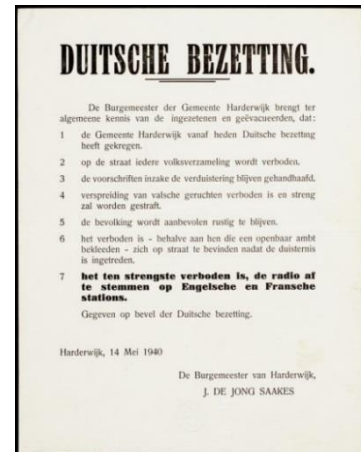
In de ochtend van 14 mei 1940 vier dagen na het aanbreken van de oorlog in Nederland begon voor de inwoners van Harderwijk de tweede wereldoorlog.

Die ochtend kwamen er vier Duitsers aan bij het stadhuis en burgemeester J. de Jong Saakes kreeg te horen dat Harderwijk vanaf dat moment bezet was.

De oorlog zal in Harderwijk duren tot 18 april 1945.

Op die woensdag bevrijdden de Canadezen Harderwijk.

Deze fiets/wandelroute gaat langs plekken die ons nog dagelijks aan deze oorlogsjaren doen denken.

We beginnen de route achter aan in de Stadsweiden op de Rietmeen.

Aan het einde van de Rietmeen gaat u rechtdoor het pad op richting strand Horst.

Na ongeveer 150 meter ziet u links een soort van bunker.

Deze "bunker" is een radarstation van de Duitse Luftwaffe geweest en deed dienst als "luisterpost". Het gaat hier om een "Wurzburg Riese". Hiervan waren er twee geplaatst in Harderwijk. Met dit type radar kon men een vliegtuig eenmaal opgevangen door een "Freya radar" met deze radar verder volgen zodat ze uiteindelijk neergeschoten konden worden door het luchtafweergeschut.

In de tijd van de oorlog waren er nog weinig navigatie middelen en Harderwijk was een duidelijk zichtbaar punt vanuit de lucht dat goed op de route naar doelen in het roergebied lag en ook was er weinig luchtafweer op deze route omdat men niet over de grote steden heen hoefde te vliegen. Voor de Duitsers was Harderwijk ook ideaal door de ligging aan het IJsselmeer kon er veilig worden geschoten op bewegende doelen als schepen en vliegtuigen.

Hierom was het ook niet verwonderlijk dat de Duitsers hier hun luchtafweer plaatste en ook hun opleidingsinstituut voor de FLAK (luchtafweer) in juli 1942 vestigde.

We gaan terug richting Harderwijk en gaan meteen links over het bruggetje het Zeepad op.

Na ongeveer 200 meter net voor het Rietgorsstrandje ziet u aan uw rechterhand;

De overblijfselen van een "Freya Fahrstuhl"

Op dit ringvormige fundament stond de radar die 360 graden kon draaien.

Wat de "Freya Fahrstuhl" bijzonder maakte is dat hij geen last had van de bewegingen van het water waar andere radar systemen wel last van hadden als ze zo dicht bij het water stonden.

Op het plaatje dat op het fundament bevestigd is staat de afbeelding van een "Freya" Hiernaast een afbeelding van hoe de "Freya Fahrstuhl" er uitgezien moet hebben. In Harderwijk was één "Freya" en één "Freya Fahrstuhl" geplaatst.

We vervolgen het fietspad richting de stad;

In de oorlog stonden er nog geen woningen op de stadsweiden en was dit gebied door de Duitsers ingericht voor de "Stelling Hase", waarvan de radars deel uit maakte. Er stonden ongeveer 20 houten barakken en nog enkele tenten. Het gebied werd beveiligd met een binnen en buiten versperring. En er liepen over de stadsweiden 20 telefoonkabels naar het postkantoor in de stad.

Links van u ligt het Wolderwijd met daar achter Flevoland.

In 1932 was men begonnen met de werkzaamheden voor het droogleggen van de polders. Tijdens de oorlogsjaren gingen de werkzaamheden aan de polders door. In 1942 viel de Noordoostpolder (NOP) droog. In die tijd werd de polder ook wel het Nederlands Onderduikers Paradijs, wie in de polders werkte hoefde niet naar Duitsland om daar in de oorlogsindustrie te werken. Het werk was zwaar, er moesten met de hand sloten en greppels gegraven worden.

Was dit aan de ene kant voor sommige een veilige plek, er was ook nog een andere kant.

In de crisis jaren voor de oorlog was de Nederlandsche Heidemaatschappij belangrijk voor de werkverschaffing. In de oorlogsjaren werden een deel van de kampen die gemaakt waren voor de arbeiders van de werkverschaffing door de Duitse bezetter gebruikt voor het opsluiten en deporteren van joodse dwangarbeiders. Zo ook Kamp Vanenburg in Putten. In 1942 zijn hier Joodse dwangarbeiders ondergebracht. Hoeveel precies is niet bekend, het kamp had plaats voor 200 man maar zoveel zijn het er nooit geweest. Onder toezicht van de Heidemaatschappij werkten de dwangarbeiders aan de drooglegging. Veel is er niet bekend over dit kamp en vermoedelijk is het ook maar een korte periode geweest.

Op de T-splitsing houden we links aan en lopen langs het water/Fietsen langs de muur verder tot bij het monument van het vliegtuig in het water.

In het water staat een monument voor de omgekomen piloten in het water van het IJsselmeer.

Het kunstwerk genaamd Vliegtuigwrak is gemaakt door de Harderwijker kunstenaar Arend Kleinplaste. Op 18 april 2012 is het monument door een Chinook transporthelikopter van de Koninklijke Luchtmacht geplaatst ter nagedachtenis aan de 117 bemanningsleden van de geallieerde vliegtuigen die in Harderwijk of directe omgeving tijdens de Tweede Wereldoorlog omgekomen zijn. Op de herdenkingsplaquette “

The Last Post” staan de namen van de omgekomen militairen.

Het volgende stadsgedicht werd tijdens de onthulling van het kunstwerk voorgelezen.

Vlucht

*Mijn vleugels heb ik uitgeslagen,
meer jongen nog dan man.*

*Ooit floten wij naar de meisjes, vol luister,
maar deze nachten zijn wij weerloos in het duister.*

*Van de basis kreeg ik mijn instructies mee:
"Vlieg niet te laag over de zee, vlieg niet te hoog
en vermijd, zo mogelijk, het land."*

*Soms scheerden wij vlak over het water,
even later stegen wij weer op.
Mijn bommen liet ik vallen op de daken,
Hamburg brandde zo fel als de zon.*

Ik wilde hen mores leren samen met mijn maten!

*Ik draaide mijn kist richting het vaderland,
deze nacht, zo lang, zo zwart...
en dacht aan mijn prachtige meisje.
Niet lang geleden gaf zij mij haar hand...*

*Ineens was daar die scherpe KNAL!
Het vliegtuig stortte neer.*

*Nu vechten wij voor ons leven in het meer,
het water, zo koud als ijs, is een ware straf...
Misschien was ik wat overmoedig,
maar gelukkig nooit te laf...*

18 april 2012, Geert Zomer, stadsdichter Harderwijk

U gaat terug langs de stadsmuur, dan gaat u links en meteen weer links af.

U wandelt het tweede paadje rechts het parkje in.

Iets verderop in het parkje staat het Verzetsmonument. Het beeld stelt een vrouw voor die troostend een uitgemergeld oorlogsslachtoffer in haar armen houdt. De tekst op het monument luidt: 'Voor hen die hun leven gaven voor onze vrijheid 1940-1945'. Het Verzetsmonument is gemaakt door Nicolaas van der Kreek. Enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog verleende een plaatselijk comité opdracht voor een monument dat het 'lijden van de strijders en de dankbaarheid van het vaderland' zou uitdrukken.

Het beeld werd op 5 mei 1950 onthuld door het zoontje van de Harderwijkse verzetsstrijder Wouter van Dam.

Op 23 mei 2008 werd het kunstwerk na een grondige restauratie terug geplaatst en hierbij werd het volgende stadsgedicht voorgelezen.

VERGETEN HELDEN

*Als de stenen klok slaat,
gedenken wij in stilte en gebeden,
hangen jaarringen aan
het slingerwerk van ons gemoed.*

*Jonge stemmen hebben de stad verlaten,
door oud geweld
weggeslagen en geveld,
zij kwamen niet meer los van hun namen,
toen nog genoemd, maar nu
meer en meer verzwegen.
Zij worden vandaag
nooit meer gehoord,
nooit meer genoemd*

*Slechts eens per jaar,
wordt de tijd herdacht,
met bloemen,
belegen woorden of
een oud gedicht,
maar geen namen meer, van hen,
die ooit hun leven lieten voor
de vrijheid van toen én nu.*

Vergeten Helden

Michel Martinus, Stadsdichter, 23 mei 2008

Volg het pad door het parkje tot de T-splitsing hier gaat u links en rechtdoor de Plantage in, aan het eind gaat u links de Smeepoortstraat in.

Volg deze straat tot u aan uw rechterhand hotel Baars ziet.

Rechts van de ingang is op de gevel een plaquette bevestigd als dank aan de Canadese die Harderwijk bevrijd hebben.

op 18 April 1945 werd Harderwijk bevrijd.

In dit hotel restaurant was de commandopost van de Canadese brigade gevestigd.

Ongeveer 30 meter na hotel Baars gaat u rechts af, u fietst/loopt langs de Grote Kerk, na de Grote Kerk gaat u links de Kerkstraat in. Aan het eind van deze straat gaat u rechts de Bruggestraat in. (fietsers afstappen). Als we op de markt komen staan we even stil een beetje in het midden.

U staat nu voor het oude stadhuis, op 12 en 13 februari 1943 werden de grote slagklok (960 kg) en de luidklok (160 kg) uit de stadhuistoren gehaald, ook de klok uit de Catharinakapel werd door de Duitsers meegenomen. Van het materiaal van de gevorderde klokken, auto's, fietsen en radio's werden in Duitsland in de oorlogsindustrie wapens gemaakt.

Gelukkig zijn de klokken uit de stadhuistoren na de oorlog terug gekomen, helaas die uit de Catharinakapel niet.

Op deze plek is ook op de ochtend van 14 mei 1940 voor de inwoners van Harderwijk de tweede wereldoorlog begonnen.

Burgemeester J. de Jong Saakes kreeg te horen dat Harderwijk vanaf dat moment bezet was.

Burgemeesters in Harderwijk tijdens de oorlog;

Burgemeesterde Jong Saakes tot 15 november 1940 wegens ziekte wordt hem eervol ontslag verleend.

Als waarnemend burgemeester treed op de oud-wethouder W.L.J. Köster Henke.

Op 15 mei 1941 wordt burgemeester H.C. Vos benoemd.

Op 2 mei 1943 worden burgemeester H.C. Vos en inspecteur, korpschef van politie H. Kraayenbrink door de S.D. gevangen genomen nadat zij geweigerd hebben een aantal gijzelaars te laten oppakken.

Op 5 september 1944, dook burgemeester H.C. Vos onder en werd door de Duitsers ontslagen.

A. Jansen Jzn nam waar tot op 3 november 1944 G.H. Klomp, benoemd wordt tot burgemeester door de commissaris in de provincie. G.H. Klomp was Burgemeester van Terneuzen tot de bevrijding van Terneuzen. Burgemeester G.H. Klomp bleef in functie tot de bevrijding op 18 april 1945.

Mr. H.C. Vos werd weer burgemeester tot 15 april 1946 toen werd hem eervol ontslag verleend als burgemeester van Harderwijk, onder toekenning van wachtgeld.

Achter u is de juwelierswinkel van Schaftenaar.

In de oorlog was Gijs Albertus Schaftenaar de eigenaar van de juwelierswinkel op de Markt in Harderwijk. Gijs Albertus Schaftenaar woonde in de oorlog samen met zijn vrouw Dini Schaftenaar-ter Weer boven de winkel.

In de loop van de oorlog groeide de winkel uit tot een onderduikadres en een uitvalsbasis van het verzet.

Begin 1945 namen de Duitsers vele illegalen gevangen en bij de verhoren werd ook de winkel van Schaftenaar genoemd als illegaliteitsadres.

In Harderwijk werden Gijs Albertus en Dini Schaftenaar gearresteerd samen met hun zwager Gerrit Jan Schutten en de bij hen inwonende eerste luitenant Perelaer van wie zijn vrouw met rust gelaten werd ondanks dat zij Joodse was.

Een stuk of dertig Duitsers stormden met een hoop geschreeuw het huis binnen en arresteerden de heer en mevrouw Schaftenaar, Gerrit Jan Schutten en luitenant Perelaer. Ze werden met een drietonner naar de Willem III kazerne gebracht in Apeldoorn. Dini Schaftenaar werd ondergebracht in een oud schoollokaal en Gijs Albertus Schaftenaar en Gerrit Jan Schutten gingen vervolgens naar de Kruisberg (opvoedingsgesticht ingericht als gevangenis) in Doetinchem.

Schaftenaar werd samen met zijn zwager Schutten op 2 maart 1945 samen met nog 44 anderen (onder wie Wouter van Dam) in de buurt van Varseveld op een boerenerf gefusilleerd als represaille voor een aanslag op een Duitse auto bij Aalten.

Op 4 mei 1945 kwam het stoffelijke overschot van Gijs Schaftenaar samen met dat van Wouter van Dam terug in Harderwijk.

Links van het Oude Stadhuis gaan wij de Hondegatstraat in aan het eind gaat u rechts de Hoogstraat in en meteen de eerste links de Kleine Marktstraat in. Na ongeveer 15 meter staat aan uw linker kant de Synagoge.

U staat nu voor de Synagoge. De synagoge is aan de buitenkant onbeschadigd gebleven maar in de oorlog is het interieur eruit geplunderd.

Na de oorlog heeft het gebouw geen dienst meer gedaan als synagoge. 21 van de 39 Joden uit Harderwijk zijn in de oorlog omgekomen in de kampen Auschwitz, Sobibor en Breslau.

Twee gezinnen overleefden de oorlog door onder te duiken. Benjamin en Roosje Härtz en Abraham en Jeanette Härtz, elk met drie kinderen. Een vierde kind van Abraham en Jeanette, de 19-jarige Aäron, stierf in 1943 in een Pools werkkamp.

In 1947 is de Joodse gemeente van Harderwijk ontbonden. De Thorarollen zijn na de oorlog aan de gemeente Winterswijk geschenken.

Na de oorlog heeft het gebouw tegenwoordig genaamd "de oude synagoge" dienst gedaan als buurthuis, milieucentrum en tegenwoordig is het een Christelijk inloophuis. Op de eerste verdieping bevindt zich een 4 meter lange herinneringswand met foto's van een aantal Harderwijkse Joden en voorwerpen die binnen de Joodse traditie worden gebruikt.

Ook ligt er het enige exemplaar van het herinneringsboek 'Geen sjabbat meer'.

Dit boek gaat over de eenentwintig Harderwijkse Joden die in de Tweede Wereldoorlog door de bezetter zijn gedeporteerd en in concentratiekampen zijn omgebracht..

Het is een herinneringsboek met oude foto's en daarbij korte teksten, samengesteld door de Harderwijkers Anton Daniëls en Peter Modder, een klein documentair eerbetoon aan eenentwintig stadsgenoten.

Iedereen kan het herinneringsboek 'Geen sjabbat meer' inzien gedurende de openingstijden van het ontmoetingshuis, elke middag behalve op maandag.

Op 11 april 1995 werd aan de synagoge een plaquette aangebracht ter nagedachtenis aan de omgebrachte Joodse medeburgers.

Op de plaquette staat in het Hebreeuws;

*Mogen hun zielen
Gebundeld worden
In de bundel
Van het eeuwige leven*

Daarnaast staan de namen van de 21 joodse oorlogsslachtoffers

De namen van de van 21 slachtoffers luiden:

- **D. Braunberger** (David Braunberger Rotterdam, 23 juni 1868 - Sobibor, 14 mei 1943 Bereikte de leeftijd van 74 jaar In maart 1941 trokken hij en zijn vrouw in bij familie in Harderwijk. Laatste adres Kleine Marktstraat 2)
- **D. Braunberger-Mozes** (Dina Braunberger-Mozes Rossum, 1 april 1874 - Sobibor, 14 mei 1943 Bereikte de leeftijd van 69 jaar. Dina Braunberger-Mozes was een zus van Margaretha de Jong-Mozes bij wie zij en haar man in maart 1941 introkken. Laatste adres Kleine Marktstraat 2)
- **A. Härtz** (Abraham Härtz Harderwijk, 26 september 1910 - Breslau, 31 augustus 1943, Bereikte de leeftijd van 32 jaar. Abraham Härtz was een zoon van Hartog Härtz en Jetje Conen. Abraham Härtz trouwde op 10 augustus 1938 met Grietje van der Hoeden. Het echtpaar kreeg één dochter Jetje. Abraham moest zich in 1942 melden voor de gedwongen werkverschaffing. Evenals zijn broer Lewie Härtz kwam hij in werkkamp 't Wijde Gat in Staphorst terecht, één van de joodse werkkampen. In oktober 1942 werd hij vanuit het werkkamp naar Westerbork gebracht. Op 23 oktober 1942 werd hij naar Auschwitz gedeporteerd en kwam als dwangarbeider in de steengroeve van Breslau-Wroclaw terecht. Laatste adres Weisteeg 11)
- **G. Härtz-van der Hoeden** (Grietje Härtz-van der Hoeden Nijkerk, 28 november 1911 - Sobibor, 28 mei 1943, Bereikte de leeftijd van 31 jaar. Grietje van der Hoeden trouwde op 10 augustus 1938 met Abraham Härtz. Het echtpaar kreeg één dochter Jetje. In oktober 1942 doken Grietje van der Hoeden en haar dochter in de omgeving van Ermelo onder. In maart 1943 werden zij opgepakt en naar Westerbork afgevoerd. Laatste adres Weisteeg 11)
- **Jetje Härtz** (Jetje Härtz Harderwijk, 22 januari 1940 - Sobibor, 28 mei 1943 Bereikte de leeftijd van 3 jaar. Dochter van Abraham Härtz en Grietje Härtz - van der Hoeden. In oktober 1942 dook ze samen met haar moeder onder in de omgeving van Ermelo. In maart 1943 werden zij opgepakt en naar Westerbork afgevoerd. Laatste adres Weisteeg 11)
- **A. Härtz** (Aron Härtz Harderwijk, 12 juli 1924 - Breslau, 31 augustus 1943 Bereikte de leeftijd van 19 jaar. De burgemeester van Harderwijk verzocht opsporing van Aron Härtz,. Hij was woonachtig in Harderwijk en hij werd ervan verdacht van woonplaats te zijn veranderd zonder de daartoe vereiste vergunning te hebben. Met deze omschrijving werden joden aangeduid die waren ondergedoken. Zijn ouders en drie kinderen die nog thuis woonden hebben de oorlog overleefd. Hij was koopman met als laatste adres Schoenmakersstraat 8.)
- **H. Härtz** (Hartog Härtz Harderwijk, 23 september 1876 - Sobibor, 9 april 1943, Bereikte de leeftijd van 66 jaar. Hartog Härtz was koopman in manufacturen. Zijn winkel was gevestigd in de in de Luttekepoortstraat, op de

hoek met de Grote Haverstraat, op nummer 23. Dit pand had hij in 1917 gekocht en in 1919 verbouwd tot winkel met woonruimte. De winkel werd bemand door zijn vrouw Jetje Conen. Hartog Härz was elke dag op pad om met zijn paard en wagen lappen stof, band, garen en andere artikelen in de omgeving van Ermelo te verkopen. Vooral in het buurtschap Horst en Telgt was hij zeer bekend. Voordat zijn klanten iets bij hem kochten werd altijd over de prijs onderhandeld. Dit 'loven en bieden' gebeurde naar aller tevredenheid en zijn klanten noemden Hartog Härz een doodeerlijke vent. Geregeld mochten ook kinderen uit Horst en Telgt op de kar meerijden. Hartog Härz maakte lange dagen en viel soms onderweg in slaap. Omdat zijn paard de weg wist kwam hij zonder problemen thuis. Hartog Härz was een zeer godsdienstig man met veel kennis van de zowel Tora als de evangeliën. Menig dominee sprak hem om te discussieren over geloofsaangelegenheden of voor inlichtingen hierover. Hij was jaren lang voorzanger in de synagoge in Harderwijk. In de nacht van 27 op 28 maart 1943 is Hartog Härz samen met zijn dochter Flora, opgepakt in de Luttekepoortstraat en naar kamp Westerbork gebracht. Laatste adres Luttekepoortstraat 23)

- **F. Härtz** (Flora Härtz Harderwijk, 18 juli 1906 - Sobibor, 9 april 1943 Bereikte de leeftijd van 36 jaar. In de nacht van 27 op 28 maart 1943 is Flora Härtz samen met haar vader Hartog Härz, opgepakt in de Luttekepoortstraat en naar kamp Westerbork gebracht. Laatste adres Luttekepoortstraat 23)
- **L. Härtz** (Lewie Härtz Harderwijk, 9 februari 1915 - Breslau, 31 augustus 1943, Bereikte de leeftijd van 28 jaar. Lewie Härtz meldde zich in september 1942 in het kader van de gedwongen Arbeitseinsatz bij werkkamp 't Wijde Gat in Staphorst. Tijdens de ontruiming van de joodse werkkampen in oktober 1942 werd ook Lewie Härtz naar Westerbork afgevoerd. Laatste adres Luttekepoortstraat 23)
- **M.S. Heilbut** (Martha Heilbut, Hamburg, 23 september 1891 - Sobibor, 9 juli 1943 Bereikte de leeftijd van 51 jaar. Geen gegevens zijn er van Martha Heilbut bekend haar Laatste bekende adres was Anton Mauvestraat 16, Amersfoort)
- **M. de Jong-Mozes** (Margaretha de Jong-Mozes Rossum, 18 maart 1866 - Sobibor, 14 mei 1943 Bereikte de leeftijd van 77 jaar. Haar man Mozes de Jong was in 1942 in Harderwijk gestorven. Was familie/zus van David Braunberger en Dina Braunberger-Mozes. Laatste adres Kleine Marktstraat 2)
- **E. de Lange** (Ezechiël de Lange Apeldoorn, 26 maart 1876 - Sobibor, 14 mei 1943 Bereikte de leeftijd van 67 jaar Ezechiël de Lange was getrouwd met Geertje Vleesblok. Het echtpaar kreeg zes kinderen, onder wie Salomo, Saartje, Joseph en Betje. Een zoon Jonas overleed in 1908. Eén kind overleefde de oorlog. Laatste adres Hoogeweg 29)
- **G. de Lange- Vleesblok** (Geertje de Lange-Vleesblok Wildervank, 2 september 1871 - Sobibor, 14 mei 1943 Bereikte de leeftijd van 71 jaar. Geertje Vleesblok was getrouwd met Ezechiël de Lange. Het echtpaar kreeg zes kinderen, onder wie Salomo, Saartje, Joseph en Betje. Een zoon Jonas overleed in 1908. Eén kind overleefde de oorlog. Laatste adres Nonnenstraat 24)
- **S. Philips-Kussel** (Selma Philips-Kussel Doetinchem, 5 februari 1895- Auschwitz, 3 september 1943 Bereikte de leeftijd van 48 jaar. De ondergedoken Joodse familie Philips wordt op 27 augustus 1943 opgepakt. Moeder Selma, dochter Betty en zoon Frits worden van het politiebureau op de Kuipwal via de Friese gracht naar het station gebracht. Vader Philip Philips ligt op dat moment in ziekenhuis Salem te Ermelo. Hier overlijdt de Harderwijkse slager Philip Philipse eenzaam, terwijl hij niet weet waar zijn gezin is. Op de Joodse begraafplaats "Beth Chaim" ligt hij (achter op het veld) begraven. Laatste adres van Selma Philips-Kussel Hoogstraat 33)
- **B.B. Philips** (Betjen Bertha Philips Harderwijk, 22 december 1919 - Auschwitz, 3 september 1943 Bereikte de leeftijd van 23 jaar. Dochter van Selma Philips-Kussel en Philip Philips. De burgemeester van Harderwijk verzocht opsporing, aanhouding en voorgeleiding van Betjen Bertha Philips. Zij was woonachtig in Harderwijk. Ze werd er van verdacht van woonplaats te zijn veranderd zonder de daartoe vereiste vergunning te hebben. Met deze omschrijving werden joden aangeduid die waren ondergedoken. Laatste bekende adres Hoogstraat 33)
- **F.M. Philips** (Frits Max Philips Harderwijk, 25 juli 1926 - Auschwitz, 31 maart 1944 Bereikte de leeftijd van 17 jaar zoon van Selma Philips-Kussel en Philip Philips. De burgemeester van Harderwijk verzocht opsporing, aanhouding en voorgeleiding van Betjen Bertha Philips. Zij was woonachtig in Harderwijk. Ze werd er van verdacht van woonplaats te zijn veranderd zonder de daartoe vereiste vergunning te hebben. Met deze omschrijving werden joden aangeduid die waren ondergedoken. Laatste bekende adres Hoogstraat 33)
- **S.G. Vischschraper** (Sara Geertruida Vischschraper Amsterdam, 14 april 1908 - Auschwitz, 23 november 1942 Bereikte de leeftijd van 34 jaar. Sara Geertruida Vischschraper huwde in 1925 in Amsterdam met Marcus van der Woude. Dit huwelijk werd in 1929 ontbonden. Marcus van der Woude Amsterdam, 6 augustus 1906 - Auschwitz, 30 november 1943 trouwde later met Judith Zak geb. Amsterdam, 25 maart 1911 - Auschwitz, 15 oktober 1942. Marcus van der Woude heeft twee kinderen Gompert van der Woude Amsterdam, 29 juni 1925 - Auschwitz, 30 september 1942 en Abraham van der Woude Amsterdam, 19 oktober 1926 - Auschwitz, 30 september 1942 er is niet bekend of deze kinderen van Sara Geertruida Vischschraper zijn)
- **H. Zwart** (Hartog Zwart Rotterdam, 19 april 1888 - Sobibor, 16 april 1943 Bereikte de leeftijd van 54 jaar. Laatste adres bekend Wilhelminalaan 24)
- **W. Zwart- Kretschmann** (Wilhelmina Zwart-Kretschmann Naarden, 10 november 1891 - Sobibor, 16 april 1943 Bereikte de leeftijd van 51 jaar Laatste adres bekend Wilhelminalaan 24)
- **A.W. Zwart** (Aaltje Wilhelmina Zwart Nijmegen, 20 maart 1923 - Auschwitz, 22 oktober 1943 Bereikte de leeftijd van 20 jaar. Was een dochter van Hartog Zwart en Wilhelmina Zwart-Kretschmann. Laatste adres bekend Wilhelminalaan 24)

- **L. Th. Zwart** (Leendert Theo Zwart Nijmegen, 30 maart 1919 - Auschwitz, 28 februari 1943 Bereikte de leeftijd van 23 jaar Was een zoon van Hartog Zwart en Wilhelmina Zwart-Kretschmann. Laatste adres bekend Wilhelminalaan 24)

De persoonsbeschrijvingen zijn afkomstig van de website <http://www.joodsmonument.nl> Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland waar bezoekers aanvullende informatie over de personen kunnen achterlaten.

Het lijkt er op dat het monument beschadigd is maar het gat staat symbool voor het 'inslag-effect' dat de Tweede Wereldoorlog op de Harderwijkse samenleving heeft gehad.

De plaquette is een zustermonument van de gedenksteen op begraafplaats 'Oostergaarde'. Op beide staat de tekst;

“De namen van onze
Joodse medeburgers
Zijn vermeld op het gebouw
Dat tot in de oorlog
Als synagoge fungeerde”

Vervolg de Kleine Marktstraat en ga aan het eind rechtsaf de Vischmarkt op. Steek de Vischmarkt over en aan het einde gaat u links de Kaatsbaan in.

Tot 1982 stond aan de Kaatsbaan het Militair Hospitaal.

In 1943 kwamen er Russische krijgsgevangenen naar Harderwijk die moesten werken aan een telefoonverbinding van de Stellung Hase naar het postkantoor in de stad. Deze lijn werd aangelegd zodat er vanaf de Stellung Hase meldingen doorgegeven konden worden over geallieerde vliegtuigen. De Russen waren te herkennen aan hun donkergroene uniformen en werden ondergebracht in het leegstaande Militair Hospitaal.

Aan het eind van de Kaatsbaan gaat u rechts de Keizerstraat in en de eerste links de Zoutkeetstraat in. Aan het eind gaat u rechts de havendam op. Ga vervolgens links het witte bruggetje over. Ga dan rechts (richting de molen) de havendijk op. Aan het eind gaat u rechts de Burg. de Meesterstraat in. Dan de eerste links de W. v Damstraat in. (bij de kleine rotonde bent u te ver)

Wouter van Damstraat

Wouter van Dam was een Harderwijkse verzetsheld.

Wouter van Dam woonde aan de Smeepoortenbrink 9 te Harderwijk en was een belangrijke verzetsstrijder in Harderwijk. Hij werkte als Adjunct commies secretarie Harderwijk (gemeente secretaris) waar hij toegang had tot het bevolkingsregister. Hierdoor kon men Wouter altijd vragen wanneer een persoonsbewijs nodig was. Naast het vervalsen van persoonsbewijzen was Wouter van Dam ook oprichter van de plaatselijke LO (Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers) en RVV (Raad van Verzet). Wegens het maken van valse persoonsbewijzen en ander illegaal werk werd hij op 26 januari 1945 in zijn woning gearresteerd en naar "De Kruisberg" in Doetinchem (opvoedingsgesticht ingericht als gevangenis) overgebracht. Op 2 maart 1945 werd hij samen met 45 anderen in de buurt van Varseveld op een boeren erf gefusilleerd als represaille voor een aanslag op een Duitse auto bij Aalten. Op 4 mei 1945 kwam het stoffelijke overschot van Wouter van Dam samen met dat van Gijs Schaftenaar terug in Harderwijk.

In 1947 gaf de gemeente deze straat de naam van Wouter van Dam als eerbetoon aan hem en allen Harderwijkse verzetsstrijders.

Aan het einde van de W. v Damstraat gaat u links Laan 1940-45 in. Schuin tegenover het beeld van de wandelaar gaat u linksaf de Holzstraat in. Met de bocht mee op de Holzstraat gaat u rechts de Jan azn Leeghwaterstraat in. Bij de volgende bocht gaat u rechtdoor/links de Ir. Leemansstraat in. Deze weg wordt vervolgd tot de kruising waar links het bord "attentie buurtpreventie" staat hier gaat u rechts. Op de rotonde gaat links en blijft het fietspad volgen deze gaat over in het Oosteinde. Vlak voor de tunnel aan uw rechter hand is de begraafplaats Oostgaarde. Plaats uw fiets in de fietsenrekken en wandel de begraafplaats op.

Op de begraafplaats gaat u links en verderop in de bocht ziet u links het oorlogsmonument.

Oorlogsmonument begraafplaats Oostergaarde.

Op begraafplaats Oostergaarde staat het Harderwijkse oorlogsmonument. Bij dit monument is op 4 mei de traditionele dodenherdenking met twee minuten stilte om acht uur gevolgd door de bloemlegging.

Het monument is gemaakt ter nagedachtenis aan de 56 medeburgers die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de bezetter zijn gedeporteerd en in concentratiekampen zijn omgebracht, op initiatief van oud-verzetsleden en de plaatselijke bevolking. Tevens worden met het gedenkteken vijf medeburgers herdacht die door oorlogshandelingen in het voormalige Nederlands-Indië of Nieuw-Guinea zijn omgekomen. Op 11 april 1995 is het onthuld.

Het monument is gemaakt naar een ontwerp van de toenmalige burgemeester J.G. de Groot die het ook heeft onthuld. De gedenksteen is gemaakt van gepolijst graniet en is 4,8 meter breed en 1,2 meter hoog. De rechthoekige steen heeft een uitgeslagen gat met daarachter een groot zwart kruis.

1940
Voor hen die vielen
1945

Het gat in de steen staat symbool voor het 'inslag-effect' dat de Tweede Wereldoorlog op de Harderwijkse samenleving heeft gehad.

Op de steen zijn gedenkplaten bevestigd met de namen van 56 burgerslachtoffers

Chr. Aartsen 19-11-1940
G. Aartsen 6-10-1944
B. Arendszen 12-4-1945
A. Arendszen 12-4-1945
D.W. Bannink 17-4-1945
K. Besselsen 27-2-1942
W. Brands 11-10-1944
G. van den Brink 13-7-1943
J. Bruinink 4-5-1945
A. van de Bunte 12-2-1945
W. van Dam 2-3-1945
J. Dirksen 27-7-1940
J.A. van den Dries 19-10-1944
L. van Elten 27-11-1944
P. Fleurke 9-8-1944
G. Foppen 11-10-1944
H. Foppen 11-10-1944

C.A. den Hartigh 8-12-1944
J. Hop 19-10-1944
W. Hop 31-1-1945
A. Jansen 6-4-1942
T.F. van de Kamp 29-7-1945
W.C.A. Kienhuis 6-1-1945
A. Klaassen 17-8-1944
E. Klaassen 27-10-1944
J. Kloek 12-12-1944
A. Kroes 19-7-1945
H.J. Kuikhoven 7-10-1944
D. Kuijper 8-3-1945
H. Langen 8-3-1945
A. Luitjes 25-6-1943
Th. Mooij 10-8-1944
H.W. Mooij 10-8-1944
H.G. Nuse 29-4-1942

Jannetje van de Os 25-12-1944
L. de Paauw 7-10-1944
A.W.H. Perelaer 15-4-1945
G.J. Raaijen 12-11-1944
G.A. Schaftenaar 2-3-1945
K. Scheepstra 11-10-1944
T. Scheepstra 11-10-1944
G.J. Schiffmacher 1-12-1944
P.J. Schuijff 11-5-1942
F.L. Schuijff 19-2-1942
G.J. Schutten 2-3-1945
H. Smit 11-5-1942
L. Smit 28-7-1943
C.P.Chr. Steijlen 16-5-1945
J. Stoffelsen 1-10-1944
L.M. Stoorvogel 23-11-1944
J.J. Thomas.

De namen van vijf oorlogsslachtoffers uit het voormalige Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea die er op staan;

A. Eikenhorst 13-10-1947
H. Klaassen 27-3-1946

O. van Polen 22-11-1947
G. Timmer 10-4-1949

W. Klevelam 1-6-1962.

De plaquette op de gevel van de voormalige synagoge aan de Jodenkerksteeg is een zustermonument van deze gedenksteen. Op beide staat de tekst;

“De namen van onze
Joodse medeburgers
Zijn vermeld op het gebouw
Dat tot in de oorlog
Als synagoge fungeerde”

Bij de uitgang gaat u naar links. U blijft het fietspad aan de linkerkant van de weg volgen. Ook bij de rotonde gaat u rechtdoor op het fietspad langs de Annie M.G. Schmidtlaan/Verkeersweg. Aan uw rechterkant ziet u het Univé gebouwtje, net na dit gebouw staat een plaquette.

Plaquette ter herinnering van de soepuitdeling tijdens de 'hongertochten'. Op woensdag 4 augustus 2010 is aan de Verkeersweg tegenover de plek waar vroeger de Fino (later California) soepfabriek stond een plaquette onthuld. De plaquette herinnert aan de soepuitdeling tijdens de 'hongertochten'. In de Hongerwinter van '44/'45, er was in het bezette westen van Nederland onvoldoende voedsel, waardoor vele hongerige naar het oosten en noorden van het land gingen op zoek naar voedsel. Directeur Egbert Holtrust van de Fino soepfabriek verstrekke de duizenden hongerige voorbijgangers die lopend, fietsend of met karren naar het oosten en noorden van het land gingen op zoek naar eten een warm onthaal en een bord soep. Het Rode Kruis verstrekke soms wel duizend mensen op een dag een bord soep. Speciaal voor de onthulling van deze plaquette schreef stadsdichter Michel Martinus het volgende gedicht;

De Hongerlopers

*In de Hongerwinter van 1944/45 trokken duizenden
langs 's Herenwegen op zoek naar voedsel.
Die ene lange winter, waarin de bevrijding al
gloorde, zocht men in vele richtingen,
uit pure nood naar brood voor de dag en
naar warmte voor de nacht.*

*Met steenkoude, spierwitte hand,
waarmee men zijn diepste bedde bad
en waaruit alleen de Dood zwijgend
mee at, werd om erbarmen en om
een bord warme bouillon gevraagd,
aan de poorten van
de Harderwijkse soepfabriek.*

*En hier werd allen opengedaan door
'een Christen, zoals Jezus die
bedoeld moet hebben.'*

*4 augustus 2010
Michel Martinus
stadsdichter*

Vervolg het fietspad bij de rotonde gaat u naar de rechterkant van de weg (wel rechtdoor blijven fietsen). Bij de volgende rotonde gaat u ook rechtdoor de Stationslaan op.

U fietst langs het station hiervandaan vertrokken de treinen waarmee de Harderwijkse Joden op transport gingen.

Over het spoor gaat de weg over in de Oranjelaan, aan uw linkerhand ziet u een stenen bankje.

VVV bankje

Dit bankje werd op 2 juli 1941 geplaatst ter gelegenheid van het 40 jarig bestaan van het V.V.V. "Harderwijk Vooruit", het bankje is geplaatst in het oranje park naast het Kazerneterrein waar de Duitsers hun intrek hadden genomen. Een kleine daad van verzet? Dit bankje staat op de gemeentelijke monumentenlijst.

U vervolgd de Oranjelaan en aan uw rechterhand ziet u de Jan van Nassau kazerne.

Jan van Nassau Kazerne

De Jan van Nassau Kazerne is ontworpen door Kapitein der Genie G.A. Meijer en deed dienst als kazerne van 1913 tot 1995. In de oorlog was de kazerne net als de overige kazernes in Harderwijk en omgeving in beslag genomen door de Duitsers. In de Jan van Nassau Kazerne zat de Luftwaffe.

Het grootste gedeelte van de kazerne is tegenwoordig gesloopt, overgebleven zijn het hoofdgebouw en de twee naastgelegen legeringsgebouwen. Bij de kazerne heeft nieuwbouw plaats gevonden en in het gehele complex zijn tegenwoordig woningen.

De overgebleven gebouwen staan op de gemeentelijke monumentenlijst.

Aan het eind van de kazerne gaat u rechts af de Laan der Verenigde Naties op. Op de kruising gaat u rechts en gelijk links de Kennedylaan op.

Door de bocht gaat u rechts het fietspad op, Zuiderzeepad.

Wanneer u onder de spoorbrug door gaat bent u weer op het grondgebied van de "Stelling Hase", Het spoor was aan deze kant de grens van dit gebied.

Wanneer u aan uw rechterhand het gebouw de Roef ziet gaat u links de Lage Wei in.

Aan het einde gaat u rechts de Achterste Wei op.

Aan het eind steekt u de Stadswei over en gaat u links af.

Vervolgens gaat u de tweede weg rechts in, de Rietmeen en de eerste rechts dit is het vervolg van de Rietmeen. Aan het eind van deze weg bent u weer bij het beginpunt.

Deze fietsroute is gemaakt door Harderwijkse zaken.

De lengte van de route is ongeveer 11 km.